

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η κυριαρχία του νεοφιλελεύθερου καπιταλισμού στη σύγχρονη εποχή έχει μετασηματίσει την ιδιοποίηση των φυσικών πόρων και συνθηκών. Αν και διαφέρει από τον καπιταλισμό της Κεϋνσιανής/σοσιαλδημοκρατικής περιόδου, ο νεοφιλελεύθερος καπιταλισμός δεν παύει να είναι ένα σύστημα καπιταλιστικής εκμετάλλευσης, δηλαδή εξαγωγής υπεραξίας, με συγκεκριμένες ιδεολογικές, οικονομικές και πολιτικές συνθήκες ύπαρξης.

Η στροφή προς το Νεοφιλελευθερισμό πραγματοποιήθηκε αρχικά στο Ηνωμένο Βασίλειο και τις ΗΠΑ και αργότερα σε άλλες ανεπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες. Σύμφωνα με τη ριζοσπαστική οικονομική σκέψη, η άνοδος του αποδίδεται στην κρίση της δεκαετίας του 1970 που συνδεόταν με πτώση των κερδών, στασιμοληθωρισμό και δημοσιονομικές κρίσεις. Ο Νεοφιλελευθερισμός εξαπλώθηκε παγκοσμίως μέσω του καπιταλιστικού ανταγωνισμού και της αυξανόμενης διεθνοποίησης του κεφαλαίου. Στις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες, οι κρίσεις χρέους και ο κίνδυνος χρεοκοπίας συνέτειναν στη διεύθυνση του Νεοφιλελευθερισμού στις χώρες αυτές. Οι χρηματοπιστωτικές αγορές και, ιδιαίτερα, οι θεσμοί της Ουάσιγκτον (η Παγκόσμια Τράπεζα και το ΔΝΤ) διαδραμάτισαν κύριο ρόλο σ' αυτή τη διαδικασία εξάπλωσης, επιβάλλοντας την εφαρμογή νεοφιλελεύθερων πολιτικών ως προϋπόθεση για την παροχή βοήθειας ή ανακούφιση χρέους.

Εκκινώντας από τον μεθοδολογικό ατομικισμό της Νεοκλασικής Σχολής, οι νεοφιλελεύθεροι ισχυρίζονται ότι η αγορά προσφέρει τον βέλτιστο μηχανισμό για το συντονισμό των ατομικών οικονομικών δραστηριοτήτων, καθώς και λύσεις σε διάφορα οικονομικά ή περιβαλλοντικά προβλήματα. Βαθιές αλλαγές σε πολλές οικονομικές διαδικασίες στηρίζονται (εν μέρει) σε αυτές τις βασικές αντιλήψεις για το μηχανισμό της αγοράς. Στο μακροοικονομικό επίπεδο, παρέχουν προνομιακή θέση στη σταθερότητα των τιμών έναντι στόχων πλήρους απασχόλησης, καθώς επίσης και στις διαδικασίες προσαρμογής μέσω της «ελεύθερης αγοράς» έναντι χρήσης μακροοικονομικών (δημοσιονομικών ή νομισματικών) πολιτικών για την επίτευξη μεγέθυνσης και σταθερότητας. Σύμφωνα με τους νεοφιλελεύθερους οικονομολόγους, οι δημοσιονομικές

και νομισματικές πολιτικές δεν επιφέρουν μεταβολές στα πραγματικά μεγέθη, αφού οι οικονομικοί παράγοντες σχηματίζουν ορθολογικές προσδοκίες βάσει των οποίων λαμβάνουν υπόψιν τους, ή και προεξοφλούν ακόμα, τις επιπτώσεις των πολιτικών αυτών στις αποφάσεις τους (Βλάχου και Χρήστου 1999). Στο μικροοικονομικό επίπεδο, παρέχουν προνομακή θέση στην ατομική ιδιοκτησία των πόρων των παραγωγικών μονάδων και στα ατομικά κίνητρα των οικονομικών παραγόντων, με τις ελάχιστες δυνατές οριοθετήσεις από το κράτος. Η νεοφιλελεύθερη αναδιάρθρωση, κατά συνέπεια, περιλαμβάνει την ιδιωτικοποίηση επιχειρήσεων και πόρων που προηγουμένως βρίσκονταν υπό κρατική ή κοινή ιδιοκτησία, και την απορρύθμιση της οικονομικής δραστηριότητας, όπως φαίνεται, για παράδειγμα, από τις «ευέλκτες» αγορές εργασίας και την περιβαλλοντική προστασία με μέτρα «ελεύθερης αγοράς».

Στο διεθνές επίπεδο, ο νεοφιλελεύθερος μετασχηματισμός περιλαμβάνει την αυξημένη διεθνοποίηση του κεφαλαίου, όπως διακρίνεται από την αυξημένη κατάργηση των εμποδίων στην ελεύθερη διεθνή κίνηση του κεφαλαίου, τον αυξημένο ρόλο των χρηματοοικονομικών όπως φαίνεται από τη γρήγορη εξάπλωση των χρηματοοικονομικών εργαλείων και αγορών σε διεθνές επίπεδο, και την πιο έντονη παρουσία των χρηματοπιστωτικών διαδικασιών και προσταγμάτων σε διάφορες όψεις της οικονομικής και κοινωνικής αναπαραγωγής (μια διαδικασία που συχνά χαρακτηρίζεται ως «χρηματοπιστικοποίηση»). Στο επίπεδο της επιχείρησης, υπό την πίεση για πληρωμή υψηλών μερισμάτων προς τους μετόχους και οδηγούμενη από τις βραχυπρόθεσμες μεταβολές των τιμών των μετοχών, η εταιρική διοίκηση υιοθετεί όλο και περισσότερο μεθόδους μείωσης κόστους (περικόπτοντας μισθούς και θέσεις εργασίας), επενδύσεις σε χρηματοπιστωτικές δραστηριότητες και μετεγκατάσταση της επιχειρηματικής δραστηριότητας σε άλλες χώρες.

Η λογική του Νεοφιλελευθερισμού ήταν εγγεγραμμένη στη διαμόρφωση των νέων ευρωπαϊκών θεσμών όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) και η Οικονομική και Νομισματική Ένωση (ΟΝΕ), δεδομένου του διεθνούς ανταγωνισμού. Τόσο η Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη του 1986 όσο και η Συνθήκη του Μάαστριχτ του 1992 αποσκοπούσαν στη δημιουργία μιας ενιαίας αγοράς αγαθών, υπηρεσιών, εργασίας και κεφαλαίου. Ρυθμίσεις οι οποίες στο παρελθόν, ως μέρος εθνικών αναπτυξιακών στρατηγικών, ευνοούσαν τους εγχώριους παραγωγούς σε τομείς όπως οι τηλεπικοινωνίες, οι μεταφορές ή η ενέργεια, έπρεπε να καταργηθούν, ανοίγοντας έτσι νέους τομείς οικονομικής δραστηριότητας στο διεθνές κεφάλαιο (Βλάχου και Χρήστου 1999). Η συνεχιζόμενη αναδιάρθρωση της αγοράς ενέργειας της ΕΕ σήμερα εξακολουθεί να διαπνέεται από τους

στόχους της ενιαίας αγοράς ενέργειας. Οι προϋποθέσεις της ένταξης στην ΟΝΕ, το Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης, και η υιοθέτηση και στήριξη του ενιαίου νομίσιματος είναι όλα νεοφιλελεύθερης επινοήσεως αφού αξιώνουν απορρυθμίσεις των αγορών εργασίας, σταθερότητα των τιμών με συναφή όρια στα δημόσια ελλείμματα, την ίδρυση και λειτουργία της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας με το συγκεκριμένο καταστατικό, και άλλες σχετικές διαδικασίες. Το άκαμπτο νεοφιλελεύθερο πλαίσιο της ΟΝΕ έδειξε τις καταστροφικές του συνέπειες κατά την πρόσφατη οικονομική κρίση, ιδιαίτερα σε οικονομικά ευάλωτες χώρες όπως η Ελλάδα (Βλάχου 1999· Βλάχου, Θεοχαράκης, Μυλωνάκης 2011· Sakellariopoulos 2019).

Όσον αφορά στη φύση, ο νεοφιλελεύθερος καπιταλισμός έχει επεκτείνει τη χρήση των αγορών, αντί της κρατικής παρέμβασης, για την αντιμετώπιση ζητημάτων όπως η περιβαλλοντική ρύπανση, η διατήρηση των φυσικών πόρων, η κλιματική αλλαγή και η ενεργειακή μετάβαση. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της εμπορίας αδειών εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου, η οποία θεσπίστηκε από το Πρωτόκολλο του Κυότο για τη μείωση των εκπομπών αυτών, μετατρέποντας έτσι σε εμπόρευμα την ικανότητα της γης να ανακυκλώνει άνθρακα και να διατηρεί φυσικούς πόρους. Το σύστημα εμπορίας δικαιωμάτων εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) ακολουθεί τον ευέλικτο μηχανισμό της εμπορίας εκπομπών του Πρωτοκόλλου του Κυότο και αντιπροσωπεύει την επίδραση του Νεοφιλελευθερισμού στην ευρωπαϊκή κλιματική πολιτική.

Αφού, σύμφωνα με την κυρίαρχη οικονομική σχολή, ο μηχανισμός της αγοράς μπορεί να λειτουργεί καλύτερα υπό συνθήκες σαφώς ορισμένων δικαιωμάτων ιδιοκτησίας, ιδιωτικά δικαιώματα ιδιοκτησίας έχουν αποδοθεί για έναν συνεχώς αυξανόμενο αριθμό φυσικών πόρων και συνθηκών. Αυτό συμβαίνει και στην περίπτωση της συλλογικής ιδιοκτησίας ατμόσφαιρας αφού το εμπόριο αδειών εκπομπών άνθρακα προϋποθέτει την εκχώρηση δικαιωμάτων εκπομπής αερίων του θερμοκηπίου στην ατμόσφαιρα. Ιδιωτικά δικαιώματα ιδιοκτησίας εκχωρούνται επίσης για το δυναμικό των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας κατά την αξιοποίησή τους στην παραγωγή ενέργειας από ιδιωτικές επιχειρήσεις, γεγονός που χαρακτηρίζει τη σύγχρονη ενεργειακή και κλιματική πολιτική.

Τα κείμενα που περιλαμβάνονται στο τέταρτο μέρος αυτού του βιβλίου αποτελούν θεωρητικές και εμπειρικές αναλύσεις της νεοφιλελεύθερης καπιταλιστικής αναδιάρθρωσης όσον αφορά στους φυσικούς πόρους και συνθήκες στην ΕΕ και την Ελλάδα, με έμφαση στην ενέργεια και την κλιματική αλλαγή.

Η ιδιωτικοποίηση του κλάδου της ηλεκτρικής ενέργειας (Η/Ε) προσέλκυε μεγάλο ενδιαφέρον και πολλές έντονες συζητήσεις κατά την περίοδο 1985-1995. Μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1970 ήταν γενικά αποδεκτό ότι τα ειδικά χαρακτηριστικά του κλάδου ηλεκτρικής ενέργειας αποτελούσαν τη βάση για την ύπαρξη οικονομιών κλίμακας στην παραγωγή, μεταφορά και διανομή αλλά και στο ολοκληρωμένο σύστημα παραγωγής και διάθεσης Η/Ε ώστε να δημιουργούνται συνθήκες φυσικού μονοπωλίου. Το φυσικό μονοπώλιο δημιουργεί την ανάγκη κρατικής παρέμβασης η οποία μπορεί να φθάσει έως τη δημόσια ιδιοκτησία. Επίσης, η ανάγκη συντονισμού της παραγωγής, μεταφοράς και διανομής ώστε να διασφαλίζεται η ισορροπία ζήτησης και προσφοράς και η αξιοπιστία του συστήματος αποτελεί ένα σοβαρό επιχείρημα υπέρ της διατήρησης μιας επιχείρησης Η/Ε ως μιας ενιαίας και δημόσιας επιχείρησης. Ένα άλλο επιχείρημα υπέρ της διατήρησης της δημόσιας ιδιοκτησίας μιας επιχείρησης Η/Ε (ως μια μορφή κρατικής παρέμβασης) αποτελεί το γεγονός ότι ο κλάδος δημιουργεί εξωτερικές οικονομίες, τόσο θετικές που αφορούν, για παράδειγμα, στην εθνική ασφάλεια και την ανεξαρτησία της χώρας ως προς την ενεργειακή και αναπτυξιακή της πολιτική, όσο και αρνητικές που αφορούν στο περιβάλλον.

Το επιχείρημα της χαμηλής επίδοσης των δημοσίων επιχειρήσεων του κλάδου έναντι των ιδιωτικών αποτελούσε ένα σημαντικό άρμα του ανερχόμενου Νεοφιλελευθερισμού που ουσιαστικά πάλευε να νομιμοποιήσει, σε όρους οικονομικής αποτελεσματικότητας, την ιδιωτικοποίηση των δημοσίων επιχειρήσεων του κλάδου. Υποστηριζόταν ειδικότερα ότι η ιδιωτικοποίηση των δημοσίων επιχειρήσεων θα εισήγαγε τον ανταγωνισμό στον κλάδο της Η/Ε και με αυτό τον τρόπο θα αναγκάζονταν οι επιχειρήσεις να παράγουν με το ελάχιστο δυνατό κόστος και να γίνουν πιο ευαίσθητες στην ικανοποίηση των προτιμήσεων των καταναλωτών. Ένα βασικό, ίσως το βασικότερο, επιχείρημα της ιδιωτικοποίησης του κλάδου Η/Ε ήταν, δεδομένης της κρίσης του Κεϋνσιανισμού, η μείωση των δανειακών αναγκών του ευρύτερου δημοσίου τομέα και παράλληλα η κάλυψη, μέσω των εσόδων από την ιδιωτικοποίηση, του ελλείμματος του Δημοσίου (Ανδρικόπουλος, Βάσσος και Βλάχου 1996).

Με βάση τα παραπάνω επιχειρήματα υπέρ της ιδιωτικοποίησης πραγματοποιήθηκε το 1990 στην Αγγλία η διάσπαση και ιδιωτικοποίηση του κλάδου της Η/Ε η οποία συνιστούσε την πιο ριζική αναδιάρθρωση της εποχής σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Ειδικότερα, κατά την εποχή αυτή, ανασκευάζοντας τις προηγούμενες αντιλήψεις, προβάλλεται το επιχείρημα ότι μόνο η μεταφορά και η διανομή Η/Ε αποτελούν φυσικά μονοπώλια και ότι στην παραγωγή είναι δυνατόν να αναπτυχθούν ανταγωνι-

στικές συνθήκες. Προωθείται ο διαχωρισμός της παραγωγής από τη μεταφορά και η ιδιωτικοποίηση κατ' αρχάς της παραγωγής. Ο συντονισμός υποστηρίζεται ότι πρέπει να δοθεί στη μεταφορά η οποία παραμένει ενιαία και μπορεί να είναι είτε δημόσιας είτε ιδιωτικής ιδιοκτησίας. Η διανομή, στο βαθμό που είναι ενιαία, είναι δυνατόν να διασπαστεί και να πωληθεί σε ιδιωτικές επιχειρήσεις με σκοπό την ανάπτυξη ανταγωνισμού αλλά θα πρέπει να τελεί υπό κρατική ρύθμιση. Η ιδιωτικοποίηση του συστήματος ηλεκτρισμού της Αγγλίας διαπνεόταν από την παραπάνω λογική και λειτούργησε ως σημαντικό πείραμα προς μελέτη, αποτίμηση και μίμηση.

Στην εργασία της Ανδριάνας Βλάχου (υπογράφουσα αυτή την Εισαγωγή) και του Σπυριδώνα Βάσσου «Τα προβλήματα της ΔΕΗ και οι επαγγελίες της ιδιωτικοποίησης: Μαθήματα από την εμπειρία της Αγγλίας» (δημοσιεύθηκε αρχικά το 1995) επιχειρείται, κατ' αρχήν, να παρουσιαστούν τα προβλήματα της ΔΕΗ και να διερευνηθούν οι αιτίες τους, συνδέοντάς τες με τις αντιφάσεις που χαρακτηρίζουν τις δημόσιες επιχειρήσεις στον καπιταλισμό. Τα προβλήματα που διερευνώνται είναι το αυξημένο κόστος του ενεργειακού ισοζυγίου, η δυσμενής κεφαλαιακή διάρθρωση της ΔΕΗ, τα προβλήματα του εργατικού δυναμικού, η πολιτική προμηθειών και οι συνέπειές της, το πρόβλημα των μειωμένων εσόδων και οι αιτίες του, και τα προβλήματα επενδύσεων και ανάπτυξης της επιχείρησης. Προφανώς, αυτού του είδους η ανάλυση αναδεικνύει έμμεσα τα μέτρα και την πολιτική που θα οδηγούσαν στην εξυγίανση της επιχείρησης, εφόσον θα υπήρχε η βούληση να διατηρηθεί η ΔΕΗ ως ενιαία, δημόσιας ιδιοκτησίας επιχείρηση. Στη μελέτη, επίσης, διερευνάται η μορφή της ιδιωτικοποίησης που πραγματοποιήθηκε στην Αγγλία και τα αποτελέσματά της σε σχέση με την ανάπτυξη ανταγωνισμού και την αύξηση της αποτελεσματικότητας του κλάδου. Τα αποτελέσματα από το πείραμα της Αγγλίας σκιαγραφούσαν πράγματι τα προβλήματα και τους κινδύνους που διέτρεχε, άμεσα ή εν δυνάμει, ο κλάδος της Η/Ε. Επιπλέον, στο βαθμό που τα αποτελέσματα διαφαίνονταν αποθαρρυντικά, παρέπεμπαν στην ανάγκη διερεύνησης μέτρων για την εξυγίανση της Δημόσιας Επιχείρησης Ηλεκτρισμού στη χώρα μας έναντι της ιδιωτικοποίησης.

Η ιδιωτικοποίηση της ΔΕΗ προχώρησε στην Ελλάδα στο πλαίσιο της δημιουργίας της εσωτερικής αγοράς στην ΕΕ υπό την επίδραση του ανερχόμενου Νεοφιλευθερισμού. Με έτος ίδρυσης το 1950, η ΔΕΗ υπό κρατικό έλεγχο ήταν για πολλά χρόνια μια καθιερωμένη εταιρεία που παρήγαγε, μετέφερε και διένειμε ηλεκτρικό ρεύμα. Ήταν ο κύριος παίκτης στην ελληνική αγορά ηλεκτρισμού. Σε συμμόρφωση με την πρώτη

Οδηγία για την Εσωτερική Αγορά Ενέργειας της Ευρωπαϊκής Επιτροπής 1996/92, οι λειτουργίες της ΔΕΗ είχαν αναδιαρθρωθεί με τον λογιστικό διαχωρισμό των δραστηριοτήτων εξόρυξης, παραγωγής, μεταφοράς και διανομής και οι πρώτες διαδικασίες ιδιωτικοποίησης εκκίνησαν, με αρκετές έντονες συζητήσεις και κοινωνικές αντιδράσεις. Στις αρχές του 2001 η ΔΕΗ μετατράπηκε σε ανώνυμη εταιρεία και εισήχθη στα χρηματιστήρια της Αθήνας και του Λονδίνου και ως το 2011 το Ελληνικό κράτος κατείχε μόνο το 51,12% των μετοχών της ΔΕΗ. Ταυτόχρονα, διαδραματίστηκαν αρκετές θεσμικές και οργανωτικές αλλαγές με σκοπό ο κλάδος του ηλεκτρισμού να διανοιχθεί στους ιδιώτες επενδυτές. Στην Ελλάδα της κρίσης, τα Μνημόνια επιτάχυναν τη νεοφιλελεύθερη αναδιάρθρωση της Ελλάδας, συμπεριλαμβανομένου και του κλάδου της ηλεκτρικής ενέργειας, αναδιαμορφώνοντας ριζικά τις ταξικές σχέσεις και την ιδιοποίηση της φύσης εις βάρος της εργατικής τάξης και των μη προνομούχων (για τις ευρύτερες οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις των Μνημονίων, βλέπε και Βλάχου, Θεοχαράκης, Μυλωνάκης 2011· Sakellaropoulos 2019).

Το κείμενο της Ανδριάνας Βλάχου και του Χαράλαμπου Κωνσταντινίδη «Η ιδιοποίηση της φύσης στην Ελλάδα της κρίσης» ερευνά τις προσαρμογές στο πλαίσιο των Μνημονίων κατά την περίοδο της κρίσης στην Ελλάδα για να καταλήξει ότι αποτέλεσαν μια εμβληματική περίπτωση σφοδρής καπιταλιστικής αναδιάρθρωσης. Το δημόσιο χρέος χρησιμοποιήθηκε ως όχημα επέκτασης του νεοφιλελεύθερου μετασχηματισμού της ελληνικής κοινωνίας με σημαντικές επιπτώσεις για την ιδιοποίηση της φύσης. Μετά από μια σύντομη παρουσίαση της ιστορίας και της λογικής πίσω από τα προγράμματα λιτότητας στην Ελλάδα, η ανάλυση εστιάζει σε συγκεκριμένες πτυχές των προγραμμάτων λιτότητας που σχετίζονται με τους φυσικούς πόρους και τις φυσικές συνθήκες. Εξετάζονται αλλαγές στο επιχειρηματικό περιβάλλον και συγκεκριμένες ιδιωτικοποιήσεις προκειμένου να εξηγηθεί ο τρόπος με τον οποίο τα προγράμματα λιτότητας ωφέλησαν το ιδιωτικό κεφάλαιο μέσω σημαντικών εκχωρήσεων φυσικών πόρων. Αναλύοντας συγκεκριμένες περιπτώσεις, όπως η περαιτέρω ιδιωτικοποίηση της ΔΕΗ ή η περίπτωση του Ελληνικού καθώς και άλλες, αποκαλύπτεται έμπρακτα πώς τα προγράμματα λιτότητας είχαν εκτεταμένες αρνητικές και δυσμενείς επιπτώσεις για το περιβάλλον και τις συνθήκες ζωής των εργαζομένων.¹

1. Για λόγους αντίστιξης, αξίζει να σημειωθεί ότι στο 23ο Συνέδριο του European Association of Environmental and Resource Economics που πραγματοποιήθηκε το 2017 στην Ελλάδα της κρίσης, δεν υπήρξαν, από όσο γνωρίζω, συνεδρίες που

Ο Νεοφιλελευθερισμός επιδρά και στην κυρίαρχη κατανόηση και αντιμετώπιση του προβλήματος της κλιματικής μεταβολής, ενός από τα σημαντικότερα περιβαλλοντικά προβλήματα του πλανήτη, όπως φαίνεται από τη θέσπιση του Πρωτοκόλλου του Κυότο το 1997 και τη δημιουργία των ευέλικτων μηχανισμών για τη μείωση των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου. Η Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) ανέλαβε την υποχρέωση, ως ξεχωριστό συμβαλλόμενο μέρος του Πρωτοκόλλου του Κυότο, να μειώσει τις εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου κατά 8% σε σχέση με τα επίπεδα του 1990, κατά την περίοδο 2008-2012. Στα πλαίσια της επίτευξης του στόχου του Πρωτοκόλλου του Κυότο, η ΕΕ θέσπισε, με την οδηγία 2003/87/ΕΚ, ένα σύστημα εμπορίας δικαιωμάτων εκπομπών (ΣΕΔΕ-ΕΕ ή EU ETS) αερίων του θερμοκηπίου. Η έναρξη του ΣΕΔΕ στην ΕΕ έγινε την 1 Ιανουαρίου του 2005, με τη λειτουργία του να χωρίζεται σε διακριτές χρονικές «περιόδους εμπορίας». Η πρώτη περίοδος εμπορίας διήρκεσε τρία χρόνια (2005-2007) και είχε πιλοτικό χαρακτήρα. Η δεύτερη περίοδος άρχισε την 1 Ιανουαρίου του 2008, διήρκεσε πέντε χρόνια (2008-2012) και συνέπεσε με την πρώτη περίοδο εφαρμογής του Πρωτοκόλλου του Κυότο. Η τρίτη περίοδος άρχισε την 1 Ιανουαρίου του 2013 με διάρκεια τα 8 έτη (2013-2020), ενώ συμπίπτει με τη δεύτερη περίοδο του Πρωτοκόλλου του Κυότο. Η τέταρτη περίοδος καλύπτει την περίοδο 2021-2030.

Στην εργασία της υπογράφουσας αυτή την εισαγωγή (Ανδριάνας Βλάχου) «Το σύστημα εμπορίας δικαιωμάτων εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου στην Ευρωπαϊκή Ένωση», επιχειρείται μια κριτική ανάλυση του ΣΕΔΕ για την περίοδο 2005-2016, η οποία στηρίζεται σε ένα πολυετές ερευνητικό έργο, τα αποτελέσματα του οποίου έχουν παρουσιασθεί σε συνέδρια ή έχουν δημοσιευθεί ως άρθρα σε διεθνή επιστημονικά περιοδικά ή ως ερευνητικά δοκίμια. Ειδικότερα, παρουσιάζεται ο βασικός σχεδιασμός του συστήματος, η εμπειρία της πρώτης περιόδου, ενώ στη συνέχεια εξετάζονται οι προσαρμογές του συστήματος και τα αποτελέσματα της δεύτερης περιόδου. Ακολουθεί η ανάπτυξη των αξιοσημεί-

να ανέλυν τις επιπτώσεις των προγραμμάτων λιτότητας στο περιβάλλον και τους φυσικούς πόρους της Ελλάδας. Και αυτό, παρά το γεγονός ότι η κατάσταση στην Ελλάδα αποτελούσε μια emblematicή περίπτωση για την ανάλυση της αντίθεσης μεταξύ οικονομικής ανάπτυξης και προστασίας της φύσης και για την άρθρωση επιχειρημάτων για μια προστατευτική περιβαλλοντική πολιτική στο πλαίσιο όχι μιας ριζοσπαστικής προσέγγισης αλλά σε αυτό της κυρίαρχης Νεοκλασικής Οικονομικής του Περιβάλλοντος και των Φυσικών Πόρων. Το πρόγραμμα του εν λόγω Συνεδρίου είναι διαθέσιμο στον εξής σύνδεσμο:

<https://www.eaere.org/annual-conferences/#1544173038044-82b3aa40-306d>

ωτων αλλαγών του συστήματος για την τρίτη περίοδο και τα αποτελέσματα των πρώτων χρόνων (2013-2016) της περιόδου αυτής. Η ανάλυση οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η λειτουργία του ΣΕΔΕ για περισσότερο από δέκα χρόνια δεν προσέφερε τα αναμενόμενα από τους σχεδιαστές του αποτελέσματα για την αντιμετώπιση της κλιματικής μεταβολής. Ειδικότερα, δεν δημιούργησε τα προσδοκώμενα κίνητρα για την απανθρακοποίηση των οικονομικών δραστηριοτήτων. Το ΣΕΔΕ μέχρι τούδε χαρακτηρίζεται από περιβαλλοντική αναποτελεσματικότητα και από αρνητικές εισοδηματικές επιπτώσεις. Υποστηρίζεται ότι τα προβλήματα και οι αντιφάσεις του ΣΕΔΕ εκπηγάζουν από τη θεμελίωσή του στη λογική και στις βαθιές δομές του νεοφιλελεύθερου καπιταλισμού.

Οι μείζονες ενεργειακές μεταβάσεις συνδέονται όχι μόνο με τον ριζικό μετασχηματισμό του ενεργειακού τομέα αλλά και με τις πολυδιάστατες μεταβολές στις κοινωνίες. Τα υφιστάμενα ενεργειακά συστήματα ευθύνονται σημαντικά για την κλιματική μεταβολή. Το κείμενο της Ανδριάνας Βλάχου και του Γιώργου Παντελιά «Ενεργειακές μεταβάσεις και ο ρόλος του συστήματος εμπορίας δικαιωμάτων εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου: Η περίπτωση της Ελλάδας» ερευνά τα ενεργειακά συστήματα υψηλών εκπομπών άνθρακα που επικρατούν στον καπιταλισμό καθώς και τους εν εξελίξει μετασχηματισμούς τους, εστιάζοντας ιδιαίτερα στην Ελλάδα. Υποστηρίζεται ότι, κατά την ανάπτυξη του καπιταλισμού, τα ορυκτά καύσιμα εξελίχθηκαν στην κυρίαρχη πηγή ενέργειας καθώς προσφέρουν συγκεκριμένα πλεονεκτήματα στην καπιταλιστική παραγωγή και κυκλοφορία. Την ίδια στιγμή, ωστόσο, η χρήση των ορυκτών καυσίμων δημιουργεί αντιφάσεις και δυσμενείς επιπτώσεις, ανοίγοντας το δρόμο για μια αλλαγή στο ενεργειακό καθεστώς. Η ανάλυση αυτή αποτελεί τη βάση για την κατανόηση της ανάδυσης της σύγχρονης ευρωπαϊκής πολιτικής για την ενέργεια και το κλίμα υπό την επίδραση του Νεοφιλελευθερισμού.

Τα εμπειρικά δεδομένα αποκαλύπτουν την ανθεκτική στο χρόνο σύνθεση της ακαθάριστης εγχώριας ενεργειακής κατανάλωσης στην Ελλάδα που χαρακτηρίζεται από υψηλές εκπομπές άνθρακα, ενώ τα στοιχεία επί της ακαθάριστης παραγωγής ενέργειας κατά καύσιμο φανερώουν την περιορισμένη διείσδυση των Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας από το 1990 και μετά. Η έρευνα επίσης εξετάζει κατά πόσο το ΣΕΔΕ ΕΕ δημιούργησε ικανά κίνητρα για μια αποτελεσματική και κοινωνικά δίκαιη μετάβαση προς συστήματα χαμηλών εκπομπών άνθρακα στην Ελλάδα. Τα πορίσματα που εξάγονται είναι ότι ο σχεδιασμός του ΣΕΔΕ σε ευρωπαϊκό επίπεδο και η προβληματική λειτουργία του δεν προκάλεσαν στην πραγματικότητα επενδύσεις σε τεχνολογίες χαμηλών εκπομπών άνθρα-

κα στην Ελλάδα. Αντίθετα, οι πολιτικές στήριξης των ίδιων των ΑΠΕ υπήρξαν σημαντικότερες για τη διείσδυση των ΑΠΕ. Παρ' όλα αυτά, και οι δύο αυτές μορφές πολιτικής έχουν δυσμενείς επιπτώσεις στη διανομή εισοδήματος, ειδικά στους εργαζομένους καθώς οι τελευταίοι φέρουν και το μεγαλύτερο μέρος του κόστους αυτής της μετάβασης.

Οι αναλύσεις του τέταρτου μέρους του βιβλίου αυτού καταδεικνύουν ότι η ιδιοποίηση της φύσης στον σύγχρονο καπιταλισμό υπό την επίδραση του Νεοφιλευθερισμού αναβιώνει παλιά προβλήματα και δημιουργεί νέα, με αρνητικές συνέπειες τόσο για τη φύση όσο και για την κοινωνία, ενώ οι πολιτικές που διαμορφώνονται ως λύσεις γι' αυτά τα προβλήματα δεν είναι περιβαλλοντικά αποτελεσματικές και κοινωνικά δίκαιες. Παρ' όλα αυτά, οι νεοφιλελεύθερες αντιλήψεις και πολιτικές εξακολουθούν να είναι κυρίαρχες και συχνά παρουσιάζονται ως οι μόνες επιστημονικά έγκυρες προσεγγίσεις. Από την άλλη πλευρά, εντός του νεοκλασικού παραδείγματος, η σύγχρονη Νεο-Κεϋνσιανή θεωρία εγείρει επιχειρήματα σχετικά με την ύπαρξη ατελειών στις αγορές και υποστηρίζει ότι το κράτος μπορεί ακόμα να παίξει ένα ρόλο, παίρνοντας έτσι απόσταση από τις ακραίες νεοφιλελεύθερες πολιτικές.

Αξίζει να σημειωθεί ότι οι ανεπτυγμένες μαθηματικές μέθοδοι που χρησιμοποιούνται στις νεοκλασικές οικονομικές αναλύσεις και προτάσεις πολιτικής υποτίθεται ότι προσδίδουν στη δεσπόζουσα επιχειρηματολογία επιστημοσύνη. Έτσι η «γοητεία της τεχνικής» συχνά αποβαίνει σε βάρος του περιεχομένου και της σημασίας της οικονομικής έρευνας, συμπεριλαμβανομένης και της έρευνας στην περιοχή της Οικονομικής του Περιβάλλοντος και των Φυσικών Πόρων. Τα προβλήματα που τίθενται προς διερεύνηση από τα Οικονομικά γίνονται όλο και πιο ασήμαντα από την οπτική της μεγάλης πλειονότητας των πολιτών. Συνεπακόλουθα, η δύναμη ερμηνείας και παρέμβασης της σύγχρονης δεσπόζουσας θεωρίας στην οικονομική σκέψη βαίνει φθίνουσα σε τέτοιο βαθμό ώστε όχι μόνο κριτικά σκεπτόμενοι οικονομολόγοι να εκφράζουν την απρέσκειά τους, αλλά ακόμα και πολλοί φοιτητές να αμφισβητούν τη χρησιμότητα της Οικονομικής Ανάλυσης (βλ. και Βλάχου 1999, σελ. 14). Οι φοιτητές τείνουν να στρέφονται σε κάποια πιο «πρακτική» ειδίκευση όπως τα χρηματοοικονομικά, η τραπεζική, η διοίκηση των επιχειρήσεων, προκειμένου να εξασφαλίσουν την επαγγελματική τους αποκατάσταση σε επιχειρήσεις του ιδιωτικού τομέα (υπηρετώντας το κίνητρο της μεγιστοποίησης του κέρδους των εργοδοτών τους), δεδομένης της (νεοφιλελεύθερης) συρρίκνωσης του δημόσιου τομέα και της αποψίλωσης της έννοιας του δημόσιου συμφέροντος προς όφελος των μειοψηφικών συμφερόντων της σύγχρονης ολιγαρχίας.

Οι συντηρητικοί νεοφιλελεύθεροι οικονομολόγοι που κυριαρχούν στις Οικονομικές Σχολές σήμερα δεν φαίνονται διατεθειμένοι να επανεκτιμήσουν τις αντιλήψεις τους ενόψει της φθίνουσας πορείας των Οικονομικών Τμημάτων ή της προϊούσας μετάλλαξης τους σε Business Economics. Όπως ανέκαθεν έκαναν οι συντηρητικοί κάθε εποχής, συνεχίζουν να προσπαθούν να πείσουν την κοινωνία ότι ο κόσμος στον οποίο ζούμε είναι ο καλύτερος από όλους τους ενδεχομένους. Σύμφωνα με την Joan Robinson (1977), γι' αυτή τη συνεισφορά τους «οι συντηρητικοί ανταμείβονται με θέσεις εξουσίας, τις οποίες μπορεί να χρησιμοποιήσουν για να διατηρήσουν την κριτική υπό έλεγχο» (Βλάχου 1999, σελ. 14).

Σήμερα υπάρχει επείγουσα ανάγκη να ξεκινήσει μια διαδικασία βιώσιμης ανάπτυξης. Αλλά, με τα λόγια της Joan Robinson, «στο σημείο αυτό ερχόμαστε αντιμέτωποι με τη σημαντικότερη όλων των ερωτήσεων, η οποία όμως ποτέ δεν διατυπώνεται: ανάπτυξη για ποιον;» (στο ίδιο, σελ. 13). Για την επίτευξη λοιπόν μιας οικολογικά βιώσιμης και οικονομικά δίκαιης ανάπτυξης για την πλειονότητα της κοινωνίας (τουτέστιν τους εργαζόμενους πολίτες) είναι αναγκαίος ένας ριζοσπαστικός κοινωνικός μετασχηματισμός, σύμφωνα με τις ριζοσπαστικές οικονομικές προσεγγίσεις – μερικές εκ των οποίων περιλαμβάνονται σε αυτό το βιβλίο. Οι προσεγγίσεις αυτές έχουν ως κοινό χαρακτηριστικό την κριτική του καπιταλιστικού συστήματος και των πολλών δεινών του, συμπεριλαμβανομένων της ανθρώπινης δυστυχίας και της οικολογικής καταστροφής. Ειδικότερα, ο οικο-σοσιαλισμός ως θεωρία και κίνημα, πέραν της κριτικής του καπιταλισμού, στοχεύει σε μια κοινωνία που δεν θα είναι εκμεταλλευτική. Αντίθετα, θα χαρακτηρίζεται από συλλογικότητα, δικαιοσύνη, δημοκρατία και οικολογική βιωσιμότητα. Συστατικά στοιχεία αυτής της κοινωνίας θα είναι οι ανανεώσιμες πηγές ενέργειας, η ενεργειακή αποδοτικότητα, η διατήρηση των φυσικών διεργασιών, στοιχείων και οργανισμών, η μείωση της ρύπανσης, η αναδιοργάνωση της παραγωγής προς την κατεύθυνση του συλλογικού κοινωνικού ελέγχου και της οικολογικής βιωσιμότητας, και η αναδιοργάνωση των μεταφορών προς την κατεύθυνση της αναβάθμισης των μαζικών μεταφορών. Επίσης συστατικά στοιχεία αυτής της κοινωνίας θα είναι μια γνήσια δημοκρατική διαδικασία λήψης αποφάσεων καθώς και μια νέα περιβαλλοντική και κοινωνική ηθική.

Μάιος 2022

Βιβλιογραφία

Ελληνική

- Ανδρικόπουλος Α., Σ. Βάσσος και Α. Βλάχου. «Οι ιδιωτικοποιήσεις στον κλάδο της ηλεκτρικής ενέργειας: Η περίπτωση της Ελλάδας υπό το πρίσμα της εμπειρίας της Αγγλίας», Πρακτικά του Ε' Συνεδρίου του Ιδρύματος Καράγιωργα με θέμα *Όρια και Σχέσεις Δημόσιον και Ιδιωτικού*, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 23-26 Νοεμβρίου 1994, Αθήνα: Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, 1996, σελ. 583-605.
- Βλάχου Α. και Γ. Χρήστου. «Σύγχρονη Οικονομική Θεωρία: Μερικά ζητήματα κρίσιμης σημασίας» στο βιβλίο Α. Βλάχου (Επιμέλεια) 1999, σελ. 31-75.
- Βλάχου, Α. (Επιμέλεια). *Σύγχρονη Οικονομική Θεωρία: Ριζοσπαστικές κριτικές του Νεοφιλελευθερισμού*, Αθήνα: Τυπωθήτω 1999. Αγγλική έκδοση: *Contemporary Economic Theory: Radical Critiques of Neoliberalism*, London: Macmillan 1999.
- Βλάχου Α., Ν. Θεοχαράκης, Δ. Μυλωνάκης (Επιμέλεια). *Οικονομική Κρίση και Ελλάδα*, Ελληνική Εταιρεία Πολιτικής Οικονομίας (ΕΕΠΟ) και Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2011.

Ξενόγλωσση

- Robinson, J. «What are the Questions?», *Journal of Economic Literature*, Vol. 15, no4, December 1977, 1318-1339.
- Sakellariopoulos, S., *Greece's (un)Competitive Capitalism and the Economic Crisis: How the Memoranda Changed Society, Politics and the Economy*, London: Palgrave Macmillan 2019.